

SARS yi ya emahlweni yi kombisa ku tiyisela ka yona eka nhlengeleto wa xibalo

Tshwane, 22 Nyenyenyana 2023 – Vukorhokeri bya Xibalo bya Afrika-Dzonga (SARS) byi amukela mpimanyiso wa nhlengeleto wa mali ya tiko lowu tivisiweke hi Holobye wa Timali, Ttn Enoch Godongwana. Eka Mbulavulo wa yena wa Mpimanyeto wa 2023, Holobye u engeterile mpimanyiso wa mali ya tiko ku ya eka R1.69 trillion, engetelo wa R93.7 billion ku sukela eka xitatimende xa Mpimanyeto wa Nyenyenyana.

Ndhawu ya swa timali eka Holobye ku engetela mpimanyiso wa mali ya tiko swi mbhonyela ku tiyisela ka tshaku ra xibalo ra Afrika-Dzonga na matirhelo lama kongomisiweke ma SARS ku hetisisa xileriso xa yona. Hi ku tirhisa vuswikoti bya swa vulawuri, SARS yi ya emahlweni yi rhumela matshalatshala mo hlaya lama pakanisaka no kongomisa eka vulandzelelanawu lama kongomisiweke eku vumbeni ka vundlalelano hinkwabyo bya vulandzelelanawu. Leswi swi endlile hi vatirhi lava nga na vuswikoti, thekinoloji, vutlharhi bya xiencenyetiso na ku dyondza hi michini.

Nhlengeleto wa mali ya tiko lowu antswisiweke wu kotisile Holobye ku nyika mbevukiso wa xibalo hi ku tlurisa R20 billion eka vanhu na tikhamphani ku seketela nhlamulo ya mitlhontho ya eneji no tihlamulela eka inifulexini ya hundzululuxo wa xibalo. Eka vanhu leswi swi ta katsa mbevukiso wa xibalo eku vekeleni ka tiphanelo ta solara no ndlandlamuxa nhlohotelo wa xibalo xa eneji eka tikhamphani. Mbevukiso wa switshivelwa swa dizele wu tirhisiwa ku hunguta khumbheko wo biha eka mixavo ya swakudya leyi engetelekeke.

Swa hlohotela leswaku *Perception Survey* (Mbalango wa Mavonelo) leyi ya ha ku endlile sweswinyana yi vikile ku engeteleka ka vutshembheki na ku titshembha eka ntirho wa SARS hi 74%. Antswiso lowu wu vulavula ku tiyisiwa ka ntwanano exikarhi ka vahakelaxibalo na SARS. SARS yi ta ya emahlweni yi tirha hi matimba swinene ku nyika nhlamuselo na ntshembho eka vahakelaxibalo ku endla swi olova no kala mafundzu ku thirasakita na nhlango.

SARS yi sungurile ku andlala masungulo mo tiya ku fikelela mpimanyiso lowu engeterile wa mali ya tiko hi ku tirhisa nhlanganiso wa mimbono leyi fambisiwaka hi switiviwa, vutlharhi bya xiencenyetiso na switirhisiwa swa thekinoloji. Ku engetela ntirho wa vatirhi va hina lava nga na vuswikoti swi seketeriwa hi vutlharhi bya xiencenyetiso, loko ntirho wa masiku hinkwawo wu ri lowu tiendlekelaka.

Leri i rendzo ra SARS ro anakanyiwa hi vuntshwa ra "SARS yo TLHARIHA ya ximodeni, leyi nga na xindzhuti lexi nga kanakanisiki, yo tshembheka no naveriwa". Thekinoloji yaleyo na switirho swi pfuna ku nyika nhlamuselo na ntiyisiso no endla swi olova no pfumala mafundzu ku thirasakita na SARS ku katsa na ku vhumbunula no hunguta vuxisi. Leswi swi tlhela swi tirha ku antswisa vukorhokeri eka vahakelaxibalo

ku fambisana na vutiyimiseri xa “vukorhokeri byo antswa i vukorhokeri bya le henhla”, leswi kombisaka ku tinyiketela eka vukorhokeri.

Thekinoloji leyi yintshwa yi vonile ku tlula 3 million wa vahakelaxibalo lava nga Hlahluviwa hi Ndlela leyi Tiendlelaka, na hakelo leyi hatlisisiweke ya mivuyiselo ya mali ku ya eka 75% wa vahakelaxibalo eka 72 wa tiawara. Leswi swi mbhonyela mahlanganelwa ma nkoka ma tshalatshala ra vanhu na thekinoloji ku vuyerisa vahakelaxibalo.

Vanhu va Switsutsu na Bindzu Lerikulu na Miavanyiso ya Misava swi vekile SARS ku ya emahlweni yi nyika vukorhokeri bya swiphemu no lulamisiwa eka vanhu na mabindzu. Leswi swi ta pfuna swiphemu leswi ku antswisa vulandzelelanawu bya swona no ndlandlamuxa nhlengeleto wa mali ya tiko. SARS yi le ku engeteleni ka xikongomiso xa yona eka tindhawu hinkwato ta vulandzelelanawu, ku katsa na nkukhulo wa tshaku ra laha kaya na matiko mambe na tlokano wa bindzuriso.

SARS yi le ku tirheni ekusuhi swinene na vulawuri byin'wana hi ku tirhisa Cincano wa Vuxokoxoko lowu Tiendlekelaka mayelana na tiakhawunti ta le ntsungeni wa malwandle leti khomiweke hi vaaki va Afrika-Dzonga vo tala. Vanhu vo tala va Switsutsu, tanihilaha swi voniweke ha kona eka mitiviso na mipaluxo, mikarhi yin'wana va tumbeta rifuwo ra vona ra ntiyiso. SARS yi ta yisa emahlweni xikongomiso xa yona xo tinyiketela eka xiphemu lexi.

Vahakelaxibalo va hlohloteriwa ku lulamisa timhaka ta vona ta xibalo hi ku tirhisa Phurogireme ya Mpaluxo hi Ntsakelo (VDP) eka munhu loyi a ringaneleke, khamphani kumbe thirasiti leyi lavaka ku paluxa timhaka ta yona ta xibalo hi ntsakelo. Goza leri ri longoloxiwile na xikongomelo xa kungu xa SARS, lexi lavaka ku nyika ka nhlamuselo na ntiyisiso ku katsa na ku endla swi olova no pfumala mafundzu eka vahakelaxibalo na vaxavisi ku landzelerisa swiboho swa vona.

Ku sukela ku vi le na Mbulavulo wa Mpimanyeto wa 2022, mitlhontlho ya swa ikhonomi leyi tiko ri nga langutana na yona yi vi le xirhalanganyi lexikulu eka nkulo wa ikhonomi, ntumbuluxo wa mitrho ku katsa no hunguta vusweti na nkandzinganano. Nhlengeleto wa mali ya tiko wa SARS wu tshama wu ri mhaka leyi kucetelaka hunguto leyi pfumelelaka rimba ro tshamiseka ra swa timali.

Ku na nxungeto wa ntiyiso lowu tiko ri langutaneke na wona. Ku tirhisiwa ka gezi hi ku siyerisana swi na nkucetelo lowukulu eka ikhonomi lowu khumbaka nhlengeleto wa mali ya tiko hi ku kongoma. Mphakelo wa gezi hi ku tsematsema wu khumba bindzuriso hi ku angarhela no pima nkulo wa mabindzu lamakula na lamatsongo. Hambiswiritano ku tirhisiwa ka gezi hi ku siyerisana swi tlhela swi nyika swivandla swintshwa tanihileswi mfumo wu nga langutela ku ndlandlamuxa ntirhiso wa eneji leyi pfuxetekaku. Tanihi bindzu lerikulu eka swiyimo swin'wana ri tshunela eka ku

tumbuluxa rona n'wini, leswi swi ta va na mbuyelo wa kahle eka SARS hi ku tirhisa mitundzo.

Ikhonomi ya hina yi hlanganile na mitlhontlho leyikulu. Handle ka mitlhontlho, swiphemu swa timali, tindlu na misava na mabindzu swi tshame papamarile hi nkulo wa 4%. Ku hoxa xandla ka vutleketli na vuhlanganisi ku yi le emahlweni ku kula hi 8.9%. Sekithara ya vutumbuluxi yi le ku kombeni ka swikoweto swa kahle ku suka eka tshaku ra le hansi. Sekithara ya mugodi yi sungurile ku komba swikoweto swo ya ehansi, kambe ku hoxa xandla ka yona ku tshama ku ri ehenhla ku tlula loko ku nga se sungula nkarhi wa COVID.

Swibalo swa mabindzu na swa vanhu vona vini ku katsa na swibalo swa vuxavisi swi languteriwile ku hoxa xandla swinene eka nhlengeleto wa mali ya tiko. Hi ku fambisana na sisiteme ya SARS ya vufambisi bya mali ya tiko timali ta tiko to engetelela i ntirho wa vuswikoti bya vulawuri bya xibalo ku katsa no antswisa mukhuva wa vulandzelelanawu bya vahakelaxibalo.

Hi amukela xitiviso xa Holobye xa timali to engetelela eka SARS, leti nga ta tirhisiwa ku tlakusa tshaku ra vuswikoti bya hina na ku hatlisisa rendzo ra hina ro endla ximodeni, ngopfungopfu ku ndlandlamuxa tshaku na vuswikoti ku lwa na ikhonomi leyi nga ri ki enawini, ngopfungopfu tisigarete, switshivelwa na xihoko leswi nga riki enawini.

SARS yi tshembha leswaku vahakelaxibalo vo tala va tshembhekile naswona va ta landzelela nawu loko va nyikiwe mpfuneto ku fikelela swiboho swa vona swa xinawu. Loko vahakelaxibalo vo tala va kombisile swikoweto swo tshunela eka xikongomelo xa kungu xa SARS xa vulandzelelanawu hi ntsakelo, ka ha ri na ntirho wo tala ku wu endla ku ololoxa vahakelaxibalo valavo la va nga landzeleriki.

Endzhaku ka malembe mo Lawuriwa ka Mfumo hi Mavandla ma le Tlhelo no kongomisa nhlango hi vuntshwa ku lwa na vukungundzwana, SARS yi ya emahlweni yi endla antswiso lowukulu. Milangutelo ya mali ya tiko ya Holobye yi yimela vutitshembhi bya yena eku akeni ka SARS hi vuntshwa na magoza ma xikongomelo mo simeka phurogireme ya vulandzelelanawu leyi yaka emahlweni yi tshovela mivuyelo yo hlamarisa.

SARS yi endla swi tika no durha eka vahakelaxibalo lava nga landzelerisiki hi vomu. Ku vi le na ku humelela ko tshamiseka eka ku tlula malembe manharhu lama nga hundza. Elembeni ku fika sweswi ku fikela makumu ma Sunguti 2023 hi mbhonyerile ku tlula 4, 742 wa mitekelo ya khasitomo leyi nga na ntsengo wa R2.9 billion. Hi ku katsakanya, matshalatshala ma vulandzelelanawu ma khasitomo ma hlaysile R10.4 billion hi ku tirhisa matshalatshala ma vulandzelelanawu, ma endlile R3.8 billion wa khexe no sivela mipfuto ya R6.6 billion. SARS yi yisile ku tlula 178 wa milandzu eka Xiyenge xa Vuchuchisi xa Rixaka (NPA). Ku na 94 wa milandzu leyi hetisisiweke laha 92 yi nga na kavanyisa ko voniwa nandzu naswona 10 yi ve na swigwevo swo ya

ekhotsweni hi ku kongoma, leswi endlaka ntsengo wa 75.5 wa malembe lama faneleke ku bantiteriwa, na 2 leyi nga voniwangiki nandzu. Mpimo wo voniwa nandzu i 97.8%.

Mayelana na mbangu lowu cinceke na lowu cincaka ku ya emahlweni, SARS yi ya emahlweni yi valanga matshalatshala hinkwawo ma nhlengeleto wa mali. Misava ya ntirho wa hina yi cincile swinene. Ku na tisekithara letintshwa ta ikhonomi leti nga bvumbiwangiki, naswona mbangu wa hina wa milawu a wu hundzuluxiwangi kahle ku amukela misava leyintshwa ya ntirho.

Lexi vitaniwaka *Gig Economy*, xiave xa vahlohloteri va swiyenge swa mabulu no ndlandlamuxa ikhonomi ya xidijiti, swi cincile xifananiso lexi a xi tirhisiwa ku hlamusela misava ya ntirho na vuwiselo. Ku engetela modele wo tirhela ku suka ekaya na le ofisini swi endlile ntlovelo. Kwalaho, leswi ku ta va ndhawu ya xikongomiso ya SARS.

Ntshukotshuko wa vanhu na xuma ku nghena no huma ematikweni swi hlanganisiwe na misava leyi hi hanyaka eka yona naswona a hi swa le Afrika Dzonga. Switiviwa leswi hi nga na swona a swi kombisi endlelo ra ndzhurho lowukulu. Hi le ku voneni ka ntshukotshuko wo ringana wa vanhu na xuma lexi nghenaka no huma laha tikweni ra hina. Hiletlhelo leyi i ndhawu leyi faneleke ku langutisiwa, nkucetelo wa nete ya xibalo wu tshamile wu ri xikalatlhelo.

SARS yi ta tirhisa matshalatshala hinkwawo ku endla hinkwaswo ematimbeni ma hina ku tirhana na xileriso xa nhlengeleto wa mali ya tiko ku humelerisa Tirhelovutinyiketeri ra hina, leri ku nga ku hlengelela mali ya tiko hinkwayo leyi kolotiwaka ku kotisa mfumo ku aka mfumio lowu kotaka lowu tirhelaka vaaki va tiko ra hina no fambisa vuxavisi bya ntiyiso.

Mayelana na vuxokoxoko, tihlanganise na SarsMedia@sars.gov.za